

Pericles nagy korában termettek a gránitba író tragödák: Aeschylus, Sophocles, Euripides; az ő fényes napjaiban ragyogott Aristophanesnek évezredeken átvillogó szelleme; e büszke időkben parancsolt isteni szikrát a márványba Phidiás. Sem az a Hellas, mely Róma zsámolyát nyalta, sem pulya Byzancz soha ilyet nem láttak.

Virgil, Ovid, Horác Augustusnak énekelték, nem hitvány Claudiusnak. Erzsébet Angliája látta Shakespearet. És hogy ellentett példát is idézzünk: Offenbach a III. Napoleoné s Franciaország összeomlásánál is inkább tárja ki e nemes szívvel és fényes elmével megáldott, jobb sorsra méltó fejedelem végzetes gyöngéit az, hogy korára nézve jellemző Octav Feuillet tétova merengése, inga határozatlansága, a következetességektől visszariadó bágyadtsága, és Offenbach könnyelmű komédiája.

Nem mintha az államférfiak teremtenék a költoket, a művészeket.

Hanem igenis szüli és érleli minden kor a maga typicus alakjait, és ez alakok különbözze-

nek bár egymástól annyira is, a mennyire más az államférfiú, mint a költő, a művész: az uralkodó vonásokban tanuskodni fognak mégis arról, hogy egy anyának gyermekei, egy iskolának neveltjei.

Nem mintha nem születnének a legkülönfélébb természeti adományokkal bíró emberek minden időben. Ellenkezőleg. Mi okunk sincs kétségbe vonni, hogy az emberek milliárdja között születik naponta egy-egy Napoleon, Mahomet, Aristoteles, Sophocles.

Ámde nem elég bizonyos adományokkal a világra jönni. Hány jó mag nem esik sziklára, hányat mos el az áradat, hányat fű el a szellő! Sudaras, terebélyes fejlődésnek csak az indulhat, a kinek természeti adományai összevágának és így az egymásra hatás erős kapesába juthatnak korának ama szellemével és viszonyaival, melyek a történelem nagy törvényeinek kényszererejével fejlődtek, nőttek ki a múltakból. Csak azt viheti a kornak előre törtető áradata, a kit adományai ez áradattal egy irányba ösztönöznek. A többit az ár elnyeli. Ha Washington Franciaországban születik, nem lesz belőle Washington: ha Mahomet a mai Berlinben jön a világra, nem lesz belőle Mahomet.

Mindenekelőtt: valahogyan a történelem általán nem szorúl egyes egyéniségekre, úgy nem szabad a történelmet az egyéniségből magyarázni, hanem magyarázni kell az egyént a történelemből. Ha a múltak nem tesznek szükségessé valamely mozgál-

mat, akkor, rendelkezzeék bár az egyén az ahöz megkívántató valamennyi tulajdonnal, törekvése csak szélmalomharcz leend, hatás és foganat nélkül; ha ellenben valamely mozgalom szükségsszerűvé vált a múltaknál fogva, akkor soha sem fog hiányzani a vezérlő egyén, mert a sok közt mindenha lesz egy, a ki ép úgy bír a szükségnek mély érzetével, mint az annak kielégítésére kellő tulajdonokkal.

Mint átalán a tudománynak, úgy a történelem tudományának is az okszerűség képezi alapját; minden láncszemét csupán az előbbi láncszem magyarázhatja. Az egyén önmagában és közvetlenül magyarázatnak nem szolgálhat, mert a mi tisztán csak az egyénben gyökerezik, az az egyénnel és az egyéni életen túl nem hathat.

A történelemnek e tételekhez ragaszkodni kell, ha ugyan le nem akar mondani tudományvoltáról, s ha nem akarja megengedni, hogy egy szélhűdés, egy mámor, avagy valamely házasság elmaradása, szóval az emberi gyenge léttel játszó tömérdek esély bármélyike, meggátolhatta volna Róma nagyságát, a kereszténység keletkezését, a népvándorlást, Amerika felfedözését, de átalán az emberiség minden fejlődését.

Kettőt kell szem előtt tartanunk.

Először, hogy azokkal a tulajdonságokkal, amelyek egy egész kort jellemeznek, okvetlen bírni fognak e kor egyes fiai is; és pedig oly módon,

hogy míg e tulajdonok némely egyénben épen nem észlelhetők, másokban pedig csupán ellentétesekkel vegyest mutatkoznak, végre akadni fog oly egyén is, melyben egész tisztaságukban jelenkeznek, és pedig annyival határozottabban, a mennyivel élesebb kinyomatú a különleges az általánosnál. Ezeket teremti magának a kor eszközökül, mert eszközei ők a kornak, nem urai.

A másik az: hogy a mikoron valamely mozgalom a múltak alapján annyira előkészült, hogy immár elodázhatlan, és mintegy lekötött állapotban már megvan a kedélyekben, szellemekben: akadni fog a sok egyén közt egy, a ki valamennyi többinél még erősebben érzi a közszükséget, valamennyi többinél több bátorságot érez a kezdeményezésre, több előnyös tulajdonnal rendelkezik a keresztülvitelre.

Természetes e szerint, hogy a kor elsői egész lényükben, adományaikban, törekvésükben, a legbensőbb összhangban állanak magának a kornak általános szellemével.

De ez ismét nem állhat csupán azokra nézve, a kik annak aránylag szűk körében szerepelnek, a mit megegyeztünk történelemnek nevezni: áll ez az emberiség minden munkakörére nézve.

Innen van, hogy ugyanazok közt a viszonyok közt, ugyanabban a korban, mindig és mindenütt rokonszellemek azok, a kik az első helyeket foglalják

el az államban, valamint a művészet, a költészet derültebb, szebb világról való birodalmaiban.

De ha ezt a tények mindenütt igazolják, — a mint igazolniok kell,³ — sehol sem talán oly szembeinően: mint saját hazánk utóbbi évtizedeiben.

Nem tudom, érzi-e ennyire mindenki, de én úgy érzem, hogy e nevek: Széchenyi és Vörösmarty, Kossuth és Petőfi, Deák Ferencz és Arany János annyira összetartoznak, mint a hogyan összetartoznak azok az egyes hangok, melyek együtt adják meg zengő harmoniájukban az accordot.

E csodás összhang eleven tisztasága nyilván annak tulajdonítható, hogy az e tekintetben általán uralkodó törvények hatását jelentékenyen fokozta, vagy legalább zavartalan nyilvánulását segítette elé két sajátságos körülmény közrejátszása.

Az egyik: hogy közéletünk valóban nemzeti része pusztán a politikára s az irodalomra szorított; hiszen mi tagadás benne, így van ez még ma is; közéletünk egyéb körei legfelebb ha tisztesség kedvéért öltenek, — ezt is minél ritkábban — valami nemzeti mezt; sem alapjukban, indulásukban, de többnyire még külső megjelenésükben sem magyarok. És a lefolyt évtizedekről mindez még merevebben, még élesebben áll.

De a midőn a nemzet életének valamennyi

ösztönei és erői a politika és az irodalom medreibe szorultak, annyival hatalmasabban lüktettek ezekben.

Innen azután a másik sajátságos körülmény: ama rohanó erély, melylyel nemzeti életünk utóbbi szakait átfutotta, az az ifjú-ép gyorsaság és határozottság, mely a lassúd átmeneteket, a közbenső határozatlan alakulásokat, általán az elszélesülést, elmosódást nem tűrte meg, és embert, eseményt érdessé, határozottan kidomborulóvá tett.

Ez erős kinyomatú fejlődési szakok erős kinyomatú megtestesedései Széchenyi és Vörösmarty, Kossúth és Petőfi, Deák és Arany.

Széchenyi és Vörösmarty a tettekre ébredés; Kossuth és Petőfi a lázas küzdés; Deák és Arany az alkotás.

És hogy ezek mind ugyanegy fejlődésnek különböző szakai, arról tanuskodik már ez az egymásután is; először a tettek hatalmasan ébredő, de még előkészületlen ösztöneinek kapkodása, mely az erőkhöz és törekvésekhez méltó alkotásig eljutni nem tud; azután a sikertelenséggel, vagyis inkább a lassú és szórványos sikerekkel való elégedetlenség forró láza; a küzdés, tüzet okádó lelkesedésében ragyogó, duzzadó izmokkal és nekifeszített tüdővel munkálkodó erejében imponáló, de merészségében végzetes, határt nem ismerő mértéktelenségében mindent kockára vető, alkotni egyáltalán nem tudó szenvedélyességével; végre pedig a tapoga-

tódzó ösztönök, a romboló szenvedélyek átszűrődése után: a biztos kézzel teremtő alkotás, epikai nyugalmanak, plasztikai súlyegynének, és az egész fölött uralkodó harmoniájának himondhatatlan fölényével.

Vörösmarty és Széchenyi valóban az ébredés voltak.

Ki nem ismeri azt a nehéz, kóros álmod, melyből oly kínos az ébredés? Küzködik az öntudat az álom ólomsúlyával; az agóniának már vége van; de az akaratnak még nem engedelmeskednek a lomha tagok, és tehetetlenségünkben annál kínosabban érezzük, mint tolúl a liktető vér szívbe-agyba, mint lihegnek ébresztő levegő után a száraz ajkak.

Ez volt a nemzet állapota közvetlenül Széchenyi és Vörösmarty előtt; ez volt az irodalom állapota a „nyelvújítók“ hirhedett korszakában.

Irodalomtörténelmünk oly befolyás uralkodása alatt keletkezett, melyet erős kapcsok fűztek az úgynevezett nyelvújítókhoz. Hiszen Toldy Ferenczen kívül nincs is irodalomtörténelmünk. Toldyt pedig a nyelvújítókhoz kötik ifjúságának évei, amaz évek, melyekben lelkesedni legmelegebben tudunk, melyeknek benyomásai alól szabadúlni oly nehéz.

Nem csoda tehát, ha irodalomtörténelmünkben a nyelvújítók kora úgy szerepel, mint kora a te-

remtő erőknek, diadalmas küzdelmeknek, fényes emelkedésnek.

Úgy de e kor valósággal nem volt egyéb annál a kínos vergődésnél, mely a kóros agóniából való ébredést előzi meg; a mit ők küzdöttek és teremtettek, az élni fog az irodalomtörténelem lapjain, de a nemzetben nem él már ma sem és soha többé nem fog ébredni új életre, mint a hogyan ébredt „Zrinyi“ és „Bánk“. A magyar nyelvet akarták újjáteremteni, de a mai korba is belenyúló egyes tévedéseiken kívül nem értek el egyebet, minthogy irtak görögösen, latinosan, németesen magyar szavakkal.

De mégis irtak; törekvésüknek maradt nyoma. Még hitványabbak voltak politikai állapotaink; az európai népháborúk, a devalvatio súlyos áldozatai; az alkotmány mindenféle keresztülylugtatott egy papirrongy; ritka és ekkor is sikertelen országgyűlések; a gravaminalis politika, minden nyomorával és tehetetlenségével.

Ez volt a kor, egész szánalmasságában. Irodalmunk hígvérű és csak szavakban magyar, a mondva-csináltság feszességével; politikai életünk fent német, lent latin; hitvány mindenütt.

Volt magyar kormányunk, de német szellem és német szó uralkodott fölötte; volt Pestnek fényes színháza, de a német művészet tanyája vala; hiába irta Katona e kornak „Bánk bánt“; színpad nem volt, melyről hódíthatott volna, az irodalom

urainak pedig nem volt érzékük a valódi nagyság iránt; hisz feledésben hagyták porlani múltunk drága kincsét, a „Zrinyiászt“ is.

Ekkor fogta meg Széchenyi és Vörösmarty erős keze a nemzetet. A nyelvújítóknál a nyelv készült; Vörösmartynál készen volt. Az ellenzéknek ma már feledett hősei panaszkodának; Széchenyi a tettek terére lépett.

Csodásan esik össze e két férfiú első fellépése.

„Zalán futása“ 1825-ben, ugyanazon évben jelent meg, melyben Széchenyi, „a huszárkapitány“, az ország rendei előtt, „a hol szava nincs“, felajánlotta jövedelmét, 60,000 frtot, akademia alapítására.

És az ismeretlen huszárkapitány, valamint az ifjú író csakhamar az elsőrendű nevezetességek közé emelkedett.

Néhány évvel utóbb Széchenyi is az irodalom terére áll, s ha Vörösmarty így szóla a nemzet-höz intézett első szavaiban:

„Régi dicsőségünk, hol késel az éji homályban?“

... Hova lettünk nemzetem? Ah de

Mely bús útra jövék? Komoly elme ne menj tova, hagyd el

A gyászunkra jelent nagy idő haladását, és a

Régi dicsőségnek bátran térj vissza nyomára!“

Széchenyi ezeket mondja a nemzetnek első munkájában:

„Álomkórságban dermedez nemzetünk; de még van idő a felébredésre!“

És ébredezett a nemzet. Megvalósulásnak indult a merészségében csodaszerű ige: „A magyar nem volt, hanem lesz!”

A nyelvújítóknál a nyelv készült, Vörösmartynál készen volt. A Nagy Pálok panaszkodának; Széchenyi a tettek terére állott.

Vörösmarty azonnal az irodalom központjává tette Pestet; Széchenyi terveiben az első lépés volt Pestet politikai és társadalmi központtá tenni.

Lássuk, hogyan fejlődött, hogyan készült e két férfiú ily döntő fellépésre.

Széchenyi szelleme az európai népháborúkban, a bécsi congressus mozgalmi közt, Nyugat-Európa előhaladt nemzeteinél, de ezek közt leginkább Angliában fejlett, a hol beleszámítva utóbbi utazásait is, mindössze tizenhatszor volt.

Nem a corpus juris, nem a megye terme — melyeknek körén túl soha nem mentek a Nagy Pálok — volt az ő iskolája. A modern mozgalmak közepébe állott, — korának üterére tette kezét.

Vörösmarty Tassót, Ariostot, Ossiánt, Zrinyit olvasá; de mindenek fölött az angol Shakespearet, és fellépése előtt közvetlenül Byront. Ezeknél, valamint saját geniusánál fogva jutott a romantika tündérkertjébe, mely ugyanakkor Nyugat-Európában is szerte virágzott. Ő tehát szintén a kornak áramlatában állott, ellentétben a classizáló nyelvújítókkal.

Nevezetes, hogy valamint Széchenyi elfordult a hánykódó, doctrinair francia politikusoktól, Vörösmarty is, noha romanticus, távol tudta magát tartani a francia romantikának éppen akkor felvergődő befolyását; ellentéteket nem hajhász, a grotesktól idegen, nem az iszony és a dissonanc költője, nem dicsőíti a bűnöst, hogy a társadalmat vádolja.

Pedig oly hatalmas e francia befolyás különben, hogy az önállóan fejlett német romantikát is csakhamar áthatja, s néhány év alatt az úgynevezett „jungdeutsch“ irányba tereli.

De a német romantika is, mely pedig a német-utánzás nyomán, különösen Kisfaludyval, már-már tért foglalt Magyarországon, kevés befolyással volt reá; egy pár balladáján, s a „Kínescerésők“ című drámáján érzik csak.

Valamint Széchenyi, úgy ő is legtöbbet az angoloktól tanult, és ez, valamint hogy egyfelől szellemük egészséges érzékéről tanuskodik, úgy másfelől egyik legfőbb magyarázójául szolgálhat civilisatori nagy szerepük bámulatos sikerének is. Oly közös nagy vonás teszi rokonokká az angol és a magyar nemzetet, melylyel rajtuk kívül nem dicsekedhetik a földkerekség egyik népe sem; a miért „a civilisatio élén haladó Franciaország“ még ma is küzdődik, a nemzet souverainitását, Anglia és Magyarország bírják már egy ezredéven át és e hosszú időben nem ejtették el soha:

a francia koronázás kötés Isten és király közt, tanu a nép; a magyar koronázás kötés a király és a nemzet közt, melynek tanujául hivatik Isten; Angliában és Magyarországon nem szerződésen alapúl a viszony korona és nemzet közt, hanem alapúl törvényeken; Magyarországnak és Angliának jogfolytonosságában meg nem szakított aviticus alkotmánya van; ezért nincs, ezért nem volt soha, ezért nem lehetséges e két országban forradalom; mert amit azok kereszteltek így, a kik más nevet találni nem tudtak, mivel a viszonyok különlegeségét megérteni képtelenek voltak, az majd a törvénynek fegyveres védelme, majd tiszteletének ki-erőszakolása, majd pedig háború volt ország és ország, 48-ban egyenesen háború a magyar király és az osztrák császár közt; de nem volt meg benne a forradalom lényege, nem sem eredeti céljaiban, sem eredményeiben: a törvényes intézmények megdöntése, a társadalmi rend felforgatása. És valaminthát mindezt Magyarországon kívül nem is találhatni másutt, csak Angliában, úgy Magyarországon nem is lehetséges más, csak angol civilisatió.

De a mi Széchenyit és Vörösmartyt oly magasra emelé, a nemzet valóságos ébresztőivé tevé, az abban keresendő: hogy a mit az idegentől vettek, az bennük magyarrá lön; tiszta magyarrá tudták tenni, a nemzet szervezetébe tudták beleilleszteni mindazt, a mit teremtettek. Mindakettő mindenek fölött magyar. Nem csak latinos és németes elő-

deiket hagyják el messzre e tekintetben, hanem, — bármí merésznék hangozzék, — felülmúlják magát Kossúthot és Petőfit is. Kossúth örökké a külföldre is speculált nemzeti terveiben, a döntést, a végmenekvést mindig ott kereste; kínálta a magyar koronát orosz-nak, francziának, hanyatló éveiben annyira jutott, hogy odadobta volna Magyarországot a dunai confederatio karjaiba is, hogy csakhamar majorizált szolgáljukká legyünk azoknak, a kiknek vezetésére vagyunk hivatva egy ezredéves múltnál fogva. Széchenyit az ilyen eszmék nem kísértették soha. Ő a maga lábára akarta állítani a magyart. Nem akarta, hogy tovább menjen, mint a mennyire a maga lábán mehet, de megmozgatott minden követ, hogy a nemzet ereje magából a nemzetből fejlődjék minél magasabbra, — hadd mehessen minél tovább.

Továbbá Kossúth idegen, különösen franczia földről vett igaz és hamis eszmék következtében nem egyszer sokkal tovább ment, mintsem tisztán magyar politika megengedhette volna. Soha az önvédelmi harc úgy nem bukik, az ország úgy nem dől össze, ha Kossúth magának a harcnak és az országnak szellemével ellentétbe nem jut, ha a köztársaságot, törpe factio segélyével, valóságos államcsín által, a nemzet és a hadsereg ellenére nem proclamálja, és soha oly végzetes küzdelmekbe nem sodortatunk, ha a haladás érdekeinek előmozdítása mellett kimélni tudja a conservatív

érdekeket is. Széchenyi ellenben nem egy drágakedves eszméjét szorította háttérbe, ejtette el, ha magyar érdekekkel ellenkezni látta, s annyira szemére lobbantott minden következetlensége is magyarságának rendithetlen következetességéből érthető meg.

Távolról sem ennyire, de mégis áll ugyanez ellentét Vörösmarty és Petőfi közt is. Igaz, hogy Petőfi a magyar népből merítve, érvényre emelte költészetünkben a magyarnak sajátságait mind, és pedig hangzatosabb accordokban, mint maga Vörösmarty. De a hol idegenből merített, s idegen folyt be reá, ott sokkal érezhetőbb nála az idegen zamat, mint Vörösmartynál, és különösen a francia romantika kiizlik nem egy művéből; ottan pedig, a hol a költészet határol a politikával, míg Vörösmarty mindig és tisztán csak hazafias, Petőfi könnyen csap át a cosmopolitáságba, s álmodozik világszabadságról.

A nélkül tehát, hogy vitatnók, vajjon költészetben, politikában mennyiben előny, mennyiben hátrány, annyit legalább is kimondhatunk, hogy Széchenyinek, mint politikusnak és Vörösmartynak, mint költőnek, megkülönböztető vonása, hogy mindig és mindenben tiszta magyar.

Ez uralkodó vonás mellett legszembevetőbb vonása, ismét mind a kettőnek, — apéldátlan széleskörűség.

Vörösmarty az előtte oly néptelen magyar

Parnassust benépesíti a legkülönbözőbb alakokkal. Mindenekelőtt detronisálja irodalmunkban az olym-pust és megteremti mindjárt első művében a magyar hitregét; ő vezette be és tette otthonossá költészetünkben Hadúr. Fellepteti azután az emberi alakok minden faját, az őskor hősein kezdve egész a mai deákig, cigányig. Játszik az emberi szív minden húrján. Bűvös hárfájáról sohasem hallott hangok zengnek. A régi kornak rég feledett gondolatai s gondjai a moderneekkel vegyest szólnak műveiben. És mindez megszólal és jelenkezik a költészetünkben addig ismert és nem ismert minden alakban és válfajban. A drámai, az epikai, a lyrai költészetnek alig van oly mezeje, melyet szeretettel és gonddal ne ápolt, színekben pompázó, illatos virágokkal be ne ültetett volna. Vörösmarty maga egész költői irodalom.

De Széchenyi ebben sem enged neki. Az ő szavára áll fel a tudós akadémia és dől meg az ősiség, hull le a jobbágyság láncza, és támadnak országszerte a közlekedési eszközök. Casinót állít, kezdeményezése meghonosítja a lóversenyt, megélénkíti a sportnak minden nemét, összetoborzza, központosítja, megteremti a magyar társaságot. E mellett a közjognak, az egyháznak nem vetődik fel oly kérdése, mely az első sorban állók közt őt ne találja. Nincsen neki nagy, nincsen neki kicsiny, nincsen a mihez ne szólana; és nincsen a mi virágzásnak ne induljon, az ő szavára indulva,

nincs a mi tönkre ne menjen, ha az ő szavával ellenkezve indul. Hiszen így ment tönkre, midőn már senki sem hallgatott többé Cassandra-szavára, maga az ország is, mely oly példátlan gyorsasággal emelkedett, miglen az ő igéit leste és követte.

Ámde vajmi igaz, hogy nincs az az erény, mely ne volna egyuttal hiba, gyöngeség is a helyzetek, a szempontok változtával. Ez az emberi fökéletlenség végoka, ez az ember örök tragédiája, ebben van minden igaz tragicum megrendítő hatása.

Rajzolva a két nagy szellem erényeit, érintettük már hibáit, gyengeségeit is.

Kicsusszant már tollunk alól a következetlenség gyűlöletes szava, érintettünk már bizonyos korlátolt ságot, bár hazafias korlátoltságot, és a midőn Vörösmarty és Széchenyi bámulatos széleskörűségét vázoltuk: vajjon melyik gondolkodó olvasónak ne jutott volna eszébe, hogy a széleskörű tevékenység oly erény, mely eddig még mindenütt és mindenkor az alkotás nagyságának esett rovására? Végre ama melegségnek, melyet a tömeg, hogy szeretni és bizni tudjon, melyet a költészet, hogy mélyre hatni tudjon, annyira megkíván, nem esett-e szükségkép rovására Széchenyinél az érdekek és mindig csak az érdekek latolgatása, az a hideg ész, mely az ő politikai számításait a mathesis csallhatatlanságával ruházta fel; Vörösmartynál az a virtuózszerűség, mely minden hanggal, minden alakkal és válfajjal megpróbálkozott?

Kétség kívül: ha nem lettek volna olyanok e férfiak, mint a minők voltak, erényeikkel és az ezekkel szervesen összenőtt hibákkal, soha nem jutnak vala élére ama kornak, melyet méltán utánuk lehet elnevezni; ilyeneknek teremtette és nevelte őket a kor, mivel ilyenekre volt szüksége; de épen mivel ilyenek voltak, nem maradhattak többé elsők, midőn jórészt az ő munkálkodásuk folytán is, megváltoztak a helyzetek, tovább indult maga a kor.

Kétség kívül: a bámult költő, a ki a babérnak legdúsabb részét ifjabb társának kénytelen odaengedni, a kiváló államférfiú, aki vezér-szerépétől elesik, hogy azt nálánál gyarlóbb vezér foglalja el, nem lehetett ment a fogyatkozástól. De egy Széchenyivel, egy Vörösmartyval szemben mit mond ez egyebet, hanemha azt, hogy nincs ember tökéletes, hogy az elsők is csak saját korszakuknak lehetnek elsői, hogy a szellemek nagy mozgalmi nem egyeseknek, hanem kérelhetlen törvényeknek uralma alatt állanak.

De ha nincs is jogunk vádolni őket oly fogyatkozásokról, melyek drága-beccses erényeiknek szükségyszerű folyományai valának, kimondhatjuk mégis, hogy mik voltak e fogyatkozások, miért kellett másoknak átengedniök az első helyet.

Széchenyinek következetlensége, vagyis inkább az volt ama leggyöngébb oldala, melyre Kossuth megrendítő erővel tudta támadásait intézni: hogy

nem volt képes megértetni, — a mit a tömeggel megértetni ugyan alig is lehet, — hogy minden következetlensége folyománya volt ama vaskövetkezetességének, melylyel mindenkor és mindenben a magyar érdekeket követte. Kossúth toronyíránt rohant a biztos bukásnak, és ez az a „következetesség“, melyet a tömeg megért és megtapsol. Széchenyi nem így tett, s ezért majd a conservatívek, majd a szabadelvűiek, majd az ultrák padjára, de nem egyszer két pad közé is került. Maga olyan volt, mint beszédei, iratai. Eltévedt bennük, a ki az alapeszmét nem tartotta szem előtt mindig.

Milyen könnyű volt ennek alapján szítani a bizalmatlanságot ellene, kivált midőn utóbb még a francia eszmék, a februáriusi napok áramlata is, mely egész Európát elöntötte, mind szélesebben és szélesebben tolúlt közéje és a nemzet közé. A nemzet egyszer haladásnak indult, de megállapodott intézmények által még meg nem szilárdult tömegét könnyen ragadta magával az ár. Széchenyi annyival kevésbbé tartóztathatta fel, mivel kevés fogékonysággal azon koreszmék iránt, melyeket magyar érdekekkel szorosán kapcsolatosaknak nem látott: több bátorsággal, mint óvatossággal vetette mellét a hullámok elé, melyek csakhamar elborították. Mi esoda, ha a nemzet élére, az alámerült vezér helyére csakhamar Kossúth jutott, a ki erőnek erejével úszott az árral.

De mindez más véget ér, s talán megment-

heti posztíóját Széchenyi, ha pedestált tud vala teremteni magának, szilárdságot tud vala adni a nemzetnek, domináló nagy alkotásban, harmonicus, erős izezetű közjogi épületben, mely a súlyegyen nagy törvényeire alapítva, meg nem dőlt volna az előtt az ár előtt, mely vajmi természetes, hogy összedöntötte akkori alkotmányunkat, megrendült alapjaival, roskadozó tetőivel, gyenge, készületlen, felületes tatarozásaival. Közjogi viszonyaink sarkkővét, viszonyunkat Ausztriához rendezetlenül hagyta az annyi téren megindult reform, érintetlenül a reformerek, köztük Széchenyi is. Itt tört ki a válság. Ez volt romlásunk oka.

Ugy de mellőzve azt, hogy sem Magyarország, sem Ausztria nem volt még odáig érve, az események kényszere odáig vezetve, hogy közös érdekeit helyesen felismerhette és közös ügyeit ily ismeret alapján helyesen, a természetes súlyegyen biztos törvényeinek megfelelően rendezhette, s így azon kórállapotot megszüntethette volna, mely épen a közös ügyek rendezetlensége folytán, lappangó lázként izgatta és emésztette folyton az egymáshoz csatolt két államtestet ez egymást követő minden rendezések, kötések és palliatív szerek daczára is: maga Széchenyi sem volt minden tettereje s lángelméje daczára sem a nagy alkotások embere. Olyan volt e tekintetben is, mint iratai, beszédei. Ezekben is hiányzott általán a nagy egész alakításának ereje, nem egyszer a ragyogó és mély

eszmék benső összefüggése, sőt gyakran összefüggésük magával a tárggyal is.

Mind e fogyatkozásokat feltaláljuk Vörösmartynál is, jóllehet a költőnél nem jelentkeznék mindig oly élesen, s főleg nem oly hátrányosan, mint az államférfiúnál.

Mint Széchenyi, úgy Vörösmarty is munkálkodásában valóságos Proteus volt. De ha munkálkodásának egy része nem fogja megállani az idő próbakövét, ha az elragadtatás, melyet minden műve szült, némelyiknél oly gyorsan adott helyet a meghidegülésnek, ha általán a nemzet oly rohamosan tudott Vörösmartytól Petőfi felé fordulni: ennek épen az lesz legfőbb oka, hogy annyiszor követte a költői igaz íület helyett a pusztá virtuóztatás esébjait, próbálkozott műformákkal, melyek nem ütöttek költői egyéniségéhez, és e formákban azután olyan tartalmat nyújtott, mely azokkal szerves összefüggésben nem, sőt gyakran egyenesen ellentétben állott; ezért hamisítja meg annyiszor a költészetet retorikával, a drámát általán lyrai, az eposzt különösen ódai s elegiai elemekkel. És ez is „in-consequentia“, mely a költő nem egy művén súlyosan bosszúlja meg magát.

Kevésbé szolgálhatott Vörösmartynak, a költőnek, hátrányára, hogy neki sem volt sok érzéke az egyszerre rohamosan elétoluló idegen eszmék, a liberalismus theoremainak szélsőségei iránt; sőt némelyikével egyenesen ellentétbe helyezkedik; nála

„a legelső magyar ember a király“, köztársaságért egyáltalán nem tud lelkesedni; de mindez legfeljebb a momentán háttérbe szorításnak lehetett tényezője Petőfivel és az idegen eszmék által felizgatott nemzedékkel szemben.

Sokkal szembetűnőbben jelentkezett és súlyosabban esik a latba, hogy a nagy alkotás ereje benne sem volt meg. Valóban mint Széchenyi, úgy ő sem teremtett oly nagy egészet, mely hozzá méltó lett volna. Mindketten nagyobbak voltak műveiknél. Mint Széchenyi iratai és beszédei szaggatok, harmonia nélküliek, ki nem kerekítettek és incisiumokkal telvék, olyanok Vörösmarty nagyobb poemái: a mozaik, az epizód, a cziráda, sőt a cizoma burjánzik bennük; mennyi felesleges versszak, mely a mű becsének csorbitása nélkül törölhető minden nagyobb művéből; hányszor véli a jellemet, a cselekvést, sőt a drámainak közvetlen hatását pótolhatni megkapó retorikájával, pompás színezésével; hányszor nem szegi meg azon döntetlen szabályokat, melyek magában a műfaj fogalmában vannak megállapítva! Mindez nem enged erősen tagolt egészet létesülni, és pedig annyival is inkább, mivel rendszerint a főcselekvény, a főhős, nemesak hogy nem uralkodik a mellékesen, hanem versenyezni sem képes ezzel sem költői érdek, sem ép organismus tekintetében; Cserhalomban csak epizódnak látszik, a mi az alapeszme; színműveinek ezeken kívül hátrányára volt

az a fellengős és elragadó, de áradozó leíró módor, mely a drámának lüktető menését mindenütt gátolta; néha valóságos lyrai és retorikai hosszú lében úszkálnak mind a drágakövek, a helyett, hogy imponáló alkotásnak tudnának összeillő részeivé válni.

És mind e kisebb-nagyobb fogyatkozásokat tetézte az államférfiúnál nem esekély, a költőnél igen-igen nagy mértékben, még egy jellemző közös vonás.

Bármilyen melegen érzett a hazáért, bármint égeté kebelét a honfi-aggály kínzó tüze, e melegséget nem mutatta, érzelmeinek tüzét csak saját kebelében hagyta emésztetni Széchenyi. Nemes érzelmei mintha sokkal szentebbek és sokkal mélyebbek lettek volna, semhogy azokat a profán tömeg elé tudta volna tárni. Így aztán nem is nyerhette meg a szíveket, mert tárt szívet csak a szívnek kitérása nyerhet. Bámúlni, tapsolni tudták, nevetni ellenfeleit is, ha satyrájának ostora suhogott, de könyvekre nem indított, fel nem melegítet soha senkit.

Ám a mi csak hiány volt az államférfiúnál, hiba, gyökeres hiba volt a költőnél. Vörösmartyt is inkább bámuljuk, mintsem hogy felmelegednénk rajta. Ugy látszik nála is, mintha több észet, mint szívet, több képzeletet, mint mély érzelmet, több ügyességet, mint természetszerűséget lelnénk fel. Igen kevés kivétellel gondolatai magasak, neme-

sek, gyakran magasztosak, fellengők; mindenik mutat rendkívüli képzeletre, egytől-egyig, és pedig kiválóan festőiek; irálya büvös, ragyogó. Mindazáltal az ember inkább csodál, mintsem hogy el volna ragadtatva; kevesebb érzelmet találunk, mint diszes retorikát, szemfényvesztő színezést — és ezért mestere a hymnusznak, iránykölteménynek, — több lelkesült phantasiát, mint egyszerű, de mély és közvetlen hatást a szívre.

Mi esoda tehát, hogy Kossúth és Petőfi, kik a szívet meg tudták fogni minden érzelménél, kik a tüzet okádó szenvedélynek lázáig birtak emelkedni, oly gyorsan tudták ama lázas napokban magukkal ragadni a szíveket. Az ember nem engedelmeskednék a természet törvényeinek, ha nem vonzódnék a melegebbhez, holott ahhoz vonzódik a szerves világ ösztöneinél fogva még a leghitványabb rovar is!

De volt Kossúthnak és Petőfinek még egy természetes előnye.

Széchenyi mágnás volt. Nagy hátrány a magyar közéletben.

Mindenütt, a hol a „gentry“ osztálya ki tudott fejlődni, ez osztály kezébe került a nemzeti hatalom. Következménye volt ez egyfelől a királyi hatalom s az olygarchia közti harezoknak, az „inter duos litigantes tertius gaudet“ elvének: a köznemesség majd az egyik, majd a másiknak fogta pártját, hanem mindenikben a maga érdekeit

védte. De következménye ez másfelől annak is, hogy a gentry több érzékkel bír a korszükségek, több fogékonysággal a nemzeti aspirációk iránt, mint a nemzet tömegétől elzárkozott, az alsóbb osztályokhoz csak a közizgalom, a közveszély, az eligazodni nem tudás napjaiban simuló főnemesség; másfelől azonban jobban ért a kormányzáshoz és parancsoláshoz, mint a kiesínyes érdekek és kiesínyes viszonyok közt elfogúlt, s a mi fő, a kormányzás, az ország dolgaival való foglalkozás tradícióival nem bíró polgári osztály. Így jutott a hatalom súlya a gentry kezébe mindenütt, a hol kifejlődött gentry létezik, és sehol sem történt ez az ország kárára; bizonyítja Anglia, Poroszország s Magyarország egyaránt s ha Lengyelország ellenkező tanúságot tesz, oka az, hogy ottan minden hétszilvafás nemes ember nagyban adta az olygarchát, mint Magyarországon például a sárosmegyei urak teszik mind a mai napig.

Mi sem természetesebb, minthogy a köznemesség a kezébe jutott hatalmat féltékenyen őrizte és nem mulasztotta el a maga részéről is hatalmasan támogatni az aristocratiának különben is jobb ügyhöz méltó buzgalommal és kitartással folytatott abbeli igyekezetét, hogy magát minél népszerűtlenebbé tegye. Ezek azok, mik érthetővé tesznek ama sajátságos jelenséget is, melyre Angliában, Poroszországban és Magyarországon egyaránt akadunk, hogy t. i. éppen ezeknek ösztönszerű ér-

zetében némely családok, birtokban, nexusban, traditiokban nemességben nagyok, részben fejedelmi vérből eredők, nemcsak hogy nem keresték, de sőt óvakodva kerülték a főrendiséget, mondván nem egyszer, hogy nincs szükségük nemességükben fel emeltetni a király által nekik, a kik ők oly nemesek, mint maga a király⁴. Oly becsben tartották öt águ koronájukat, hogy nem irigyelték sem a hét, sem a kilencz, de még a Károlyi grófok tizenegy ágát sem; így a Baresayak, Majláthok, Lónyayak, mely utóbbi család egy ízben még a már elnyert báróságot is ismét elejtette.*)

Széchenyinek tehát hátrányára lett volna arisztokráciája még akkor is, ha nem mutatkozik, a mint néha mutatkozott, hideg, sőt sértő tartózkodásban és a népszerűségnek egyenes megvetésében. Különösen ez utóbbiak azonban ép úgy csökkentették erejét, mint csökkentette Vörösmarty költészetének erejét, természetességét, melegét az, a mit szintén arisztokratikusnak nevezhetnénk benne, bizonyos diszesség, distinguált választékosság keresve keresése és szoros megőrzése.

Igaz, hogy Petőfi és Kossúth nem tartoztak éppen a gentryhez.

Petőfi mészáros fiából, kicsapott deákból s bakából emelkedett a költészet fejedelmévé. A szintén valóságos fejedelmi helyzetre vergődött Kossúth, mintsem a gentryhez, inkább tartozott azon osztály-

⁴) Gothai Almanach, 1873, grófi családok, Lónyay.

Irodalmi és politikai arcképek.

hoz, melyet szellemi proletariatusnak szoktunk nevezni. Igaz, hogy legujabban az aggkor egyéb gyengéivel együtt, megszállották még aristokratikus velleitások is. Sokat írt utóbbi pronunciamentóiban „a Kossúthok ősi fészkeről“, és irodalmi udvaronczaik sem késtek hizelegni e velleitásoknak, terjedelmes családfát közölve a „Magyar Ujság“-ban, mely nagy minutiositással mutatta ki, hogy hány és melyik nagy családainkkal ölelkezének a Kossúth-család férfi és nő-tagjai, azaz hogy inkább csak nőtagjai. Végre tudjuk, hogy fiaiba épenséggel holmi praetendensi érzetet nevelt; a meddig a Habsburg-ház itt van, addig a Kossúth-ház nem jöhet haza: nemesak Kossúth Lajos nem, — a mit érthet és méltányolhat mindenki, — hanem Ferencz sem és Tódor sem, a ki az elébb használt Tódor név helyett „fölvette“ már a Lajos nevet is.

Mindamallett Kossúth mint nyomott helyzetű, clientela nélküli prókátor kezdte nagy pályafutását az ország egyik félreeső zúgában, — igaz, hogy oly zúgban, mely korunkban praedestináltnak látszik a nemzet élére kerülő férfiakat producálni: zemplénmegyei eredetű mint Kossúth, betűrendben Andrássy, Lónyai, Semnyey is.

És minél élesebb volt az ellentét s minél keserűbben érezte Kossúth az ellentétet lángelméje s positiója közt, minél inkább tűnhetett szemébe e visszásság, midőn végre a törvényhozásban ült, mint egy asszony képviselője, itt is alárendelt po-

sitióban, ő a lángelme, holottan saját magát képviselhette, s fölibe állítottott nem egy üres fő és üres szív: annyival inkább hajolhatott érzelmeivel és tendenciáival a szellemi proletáriatus, a forradalmak e fő-fő-eleme felé.

E viszonyok okozták nyilván, hogy oly gyakran találkozáink mind Kossúthnál, mind Petőfinél avval az elfojtott lángként ki-kitörő örökgyűlölséggel, mely elkeseredett, sokszor igazságtalan, nem egyszer a saját és a haza érdekeit szem elől tévesztő ellenségévé tette már a pharisaeust a saducaeusnak, a plebejust a patriciusnak.

De a kornak fordulatánál fogva mindez, az is, hogy nem tartoztak épen a gentry uralkodó és döntő osztályához, Kossúthnak és Petőfinek inkább csak használhatott, mintsem hogy árthatott volna.

Minden arra dől, a merre hajlik. A köznemesség mély érzetével a korszükségek iránt és azon áldozatkész hazfiségával, melyben a többi osztályt mindenkor felülmúlta, önként, egyszerre, úgy szólván egy nap alatt, — nincs példa reá több az emberiség történelmében, — letett minden kiváltságáról, magával egyenjogúvá tette a népnek millióit.

Már csak hiúságból is hajolunk ahhoz, a kit felemeltünk, és már csak irigységből is elfordulunk attól, a ki áldozatkészségünkben nem követ.

Voltak elegenden, a kik soha sem járultak volna szavazatukkal az örökölt szabadságok feladásához,

a jobbagyság eltörléséhez. De ha már meg kellett hajolniok a bevégzett tények előtt, ha már viselniök kellett a nagylelkűség terheit, hogy ne akartak volna legalább osztozkodni annak örömeiben, fényében is? Így lettek democratákká még ezek is. Elfogta még ezeket is a testvériségért, a népért való rajongás.

Mindezekhez aztán hozzájárul az európai általános áramlat, a demokratikus és forradalmi francia eszmék bódulata: a gentry rajongni kezdett a népért, a legszélsőbb democrataságba esett s a néppel annál szorosabban ölelkezett, minél inkább érezte, hogy a mind válságosabb helyzetbe jutó haza és a hazát érdeklő saját nagy tervei a nép erejét igénylik, és minél inkább fordult el a főnemességtől, mely kiváltságainak legjobbjik részéről egyáltalán nem szándékozott lemondani.

Mi csoda, hogy a döntő osztály az egekig emelte csakhamar Petőfit és Kossúthot, kik valósággal a népet képviselték, legjobb erejüket a népből meritették és munkálkodásukban a néperőt érvényesítették, mely ha egyszer nekiindul, ellentálatlan, valamint maguk az elementáris erők.

Épen, mivel valósággal a népből emelkedtek ki, tudták a népben évszázadokon át parlagon hevert erőket oly hathatósan érvényesíteni és értékesíteni, hogy — akár bámúlt, akár rémúlt volna — de úgy érezte ki-ki, hogy soha nem ismert, nem sejtett valamivel áll szemben. Imen eredő ha-

talmukat fokozta meleg fogékonyságuk minden szép és nagy iránt, lett legyen az bár utópia is, korlátlan idealismusuk, és az érzelem ama melegsége, mely a családtól a hazáig magába ölelt mindent, a mi csak szeretni való, melyből Petőfi legszebb költeményei és Kossúth legnagyobb hibái eredtek, és mely szíviükből csak úgy áradozott, újra bizonyítva, hogy csak azok tudnak szenvedélyesen szeretni, a kik szenvedélyesen tudnak gyűlölni is. Valóságos vulcán volt mindakettő tüzet okádó szenvedélyességében. És e mellett a múzsa legforróbb csókja adott nekik bűverőt az emberi szívek fölé. Nemcsak Petőfinek, az isten kegyelméből való költőnek, hanem Kossúthnak is. Az ő szózatát hallgatva volt érthető, miért soroztaték a művészetek közé a rethorika! A költészet hatásának csodás közvetlenségéből volt valami az ő beszédében, leigázva az elmét. E csodahatást nem ismeri az újabb generatio. Csak Eötvösben villogott fel néha; így nevezetesen egy ízben, a midőn a quotának nem épen lelkesítő ügye mellett beszélvén, viharzó tapsokra tudta ragadni a Házat.

Mai legnagyobb szónokainkban Haynaldban, Sennyeiben is, alig van ebből valami.

Mi csoda tehát eme korszakában a demokraciának, a rohamos haladás és a nagy sikerek által élesztett idealismusnak és utópiáknak, a nem sejtett erőkre ébredésnek, a megifjodásnak és rajongásnak, midőn egyuttal a haza határai körül is

tornyosultak az absolutismus, a germanisatio, a lázadás alakjaiban a veszedelmek, és még forróbbá tettek szeretetet és gyűlölséget: hogy Kossúth és Petőfi leszorított minden vetélytársát, és rendelkezett a nemzet szívével, akaratával!

Hiába kiáltja Széchenyi a kétségbeesés kinyitójai közt, hogy Kossúth politikája alkotni nem, csak rombolni képes; hiába volt Kossúth csupán csak az érzelmekkel dolgozó izgatásában nagy, valahogyan Petőfi is egyedül az érzelmek költészetében, a lyrában; hiába hiányzott benne az alkotó erő ép úgy, mint Petőfiben, a ki nagyszabásu alkotásaiban, „Tigris és Hiéna“ drámájában, „A hóhér kötele“ regényében csak kudarcot vallott és kisebb verses beszélcéiben is alkotás tekintetében még Vörösmarty mögött is messze elmarad; — hiába voltak Kossúth politikai alkotó tervei ép oly utópiák, mint a gazdaságiak, a védegyletet, a gyáralapító társulat.

Hiába utalt Széchenyi arra, hogyan élt vissza Kossúth a nép gyengéivel, hogyan hizelkedik ezeknek; ép úgy bámultaték Kossúthban még ez is, mint a hogyan Petőfiben az, ha a népköltszet kincseivel a póriást, az izetlent is átvitte az irodalomba.

A kinek az aggálytól fojtogatott hazafiszívából eredő mindez intések ártottak: az csak Széchenyi maga volt; Cassandra-szava nem találkozott, csak visszatatszéssel, gúnnyal, gyűlölködéssel! Kossúth

hatalmának egész sulyával fordult Széchenyinek, és jöllehet azon kezdte támadását, hogy benne a „legnagyobb magyar“-t tiszteli, elüldözte végül az oroszslánszívűt egész a döblingi tébolydáig.

És ha Kossúth letépte Széchenyi fejéről a babért, Petőfi a szélső demokratia és a forradalom napjaiban is a mérsékeltekhez hajló Vörösmartyt így apostrophálta: „nem én téptem le homlokodról, magad tépted le a babért!“

Mennyi kin marhatta e napokban szegény Széchenyi, szegény Vörösmarty szívét! Nemesak a keserü hálátlanság, a gyanusított hazafiézés gyötrelmei, hanem ama legnagyobb kin: örvénynek rohanásában látni azt, a minek munkában és sikeren nagy életet áldozánk. Így jutott Széchenyi a merész szózáttól: „a magyar nem volt, hanem lesz“, a kínos kérdésig, ha vajjon nem lett-e volna jobb, föl sem rázni a nemzetet agóniájából? Ily kínos kételyek közt éneklé Vörösmarty:

„Vagy jönni fog, ha jönni kell,
A nagyszerü halál.
Hol a temetkezés felett
Egy ország vérben áll.“

De e dal, mely oly csodálatosan hangoztatja vissza a remény és csüggedés közt hanykódó nemzet érzelmeit; melyet keletkezésekor zengett minden ajk, s mely oly hatalmasan zendült fel újra a hatvanas években; e dal, valamint hogy nyugszik ma, a nemzeti lét biztosságának érzetében és

el volt temetve a kétségbeesés éveiben: úgy volt feledve a vérmes remények napjaiban is. „Talpra magyar!” volt akkor a dal és „Félre ti kishitűek!” Ki törődött volna Széchenyi és Vörösmarty kinjával, kételyeivel! Kossúth csillagzata ragyogott az égen, riadva kelt szavára a magyar, büszke főurak, arisztokraták minden izben, kivonultak az érkező megváltó elé, — Kossúth lángszellemét követé a nemzet, valamint a zsidók követék egykoron az előttük járó tűzoszlopot, hogy Mizraim rabigájából eljussanak az ígéret földére.

Kossúth szózata és Petőfi dala zúgott át az ágyú dörgésén, és több volt mint ágyú. Hadseregeket teremtett. Az aggastyánnak fonnyadt, a gyermeknek pulya karját megaczélozá, nem a halált megvetni, hanem a hazáért való halált szomjuhozni tanítá meg a szeretettől és gyűlölettől lobogó szíveket. Csatázott a magyar. És vajjon ki váltaná meg ama napok iszonyait ama napok dicsőségének árán?

Huszonöt éve múlt, hogy Széchenyi és Vörösmarty felrázta álmokórságából és bámulatos haladásnak indította a nemzetet.

1850-et irtunk.

A nemzet porig volt alázva.

Porig. Mert a bachhuszárók hada parancsolt a büszke magyarral.

Petőfi és Kossúth meg voltak halva.

Petőfi, a költő, a csata mezején veszett el; az Ukrajna dárdaforgató kozákjai száguldoztak át rajta; sem cserfa, sem babér nem mutatja sírját.

Kossúth, a nemzet vezére, a csaták mezején nem esett el. Sem ott nem veszett Aradnál, a hol a bitófa alatt lehelték ki nemes lelküket tizenhárman, mind hű és hazafi. Fides ad extremum!

Ő azt hitte, hogy élhet, a hazának élhet. Pedig e hite is csak utópia volt.

Kossúth meghalt. Kossúthot örökre eltemették az összeomlott haza dűledékei.

A hit, melylyel hozzá ragaszkodánk a kétségbeesés napjaiban, olyan volt, mint a midőn a reményevesztett, kinek semmi egyébben hinnie immár nem marad, valamely jó szellemben, drága halottnak körülötte lebegő lelkébe veti hitét.

Olyan az emberi szív, hogy ha józan észszel már hinni és reményleni nem tudunk, — akkor megőrülünk: hadd lihessünk és remélhessünk. A phantom után kapkodunk, ha a való világában bennünket már minden elhagya.

Utóbb, a midőn újra áttört a nehéz felhőkön a napsugár, a meghalt Kossúth szelleme valósággal megjelent, és mint Hamlet apjának a boszúvágyától nyugodni nem tudó lelke, kísérteni kezdett köztünk. A kikben erősebb volt a haza ellenségei-

nek gyűlölete, mint a haza szerelme: azokban féltelmesen lobogtatá fel újra a boszúvágy lángjait a kísértet; a többit síri rémület fogta el, látva miként akarnak kitörni ismét a sírnak, az enyészetnek és pusztulásnak hatalmai.

De a kísértet nem vette észre, mint szaggatja keresztül mind diadalmasabban az újra kelő nap a sötét fellegzetet, s örömét lelve az előidézett hatásban, addig és annyit kísértgetett, míg az effélének egyáltalán nem kedvező nap világánál egyszerre csak azon vettük észre magunkat, hogy hiszen ez nem is kísértet, hanem lám csak az az öreg bácsi, a ki olyan nagy attensióval szokta a füveket szedegetni és a csillagokat nézegetni, és olyan gyermekesen tud neki örülni, ha jó emberei úgy tesznek, mintha ezt valami csodálatosan tudományos egy dolognak vennék.

Kossúth meghalt. Phantomokban pedig a gyermek és a kétségbeesett hiszen csak!

De mi lőn Széchenyivel és Vörösmartyval?

A haza ellen irányzott halálos dőfés az ő nagy szívkön ment keresztül. Halálra sebezve vérzett a két oroszlán. Még egyszer zokog fel az egyik: „Lesz még ünnep a világon!” — még egy „Blick“-et lövel a másik, melynek hatalmától megrendülnek a „systema“ oszlopai. De Vörösmartyt megöli a levegő, melyet szívnia kell, Széchenyi e levegőt szívni tovább nem tudja és megöli magát.

Oh, mi gyászos temetkezés, mi szívet rázó pusztulás! Sírba szállni készülő nemzet küldi-e előre legjobbjait? Ujabb Ilium akar-e dőlni romokba? Hol van az erős kéz, mely a pusztulás meredélyén a halál felé rohamosan lezuhogó nemzetet fel tudná tartóztatni? Hol van a kéz! Hol van?

Van!

Már egy előbbi korszak ismerte a Deák és az Arany nevet.

1843. egy lelkes tanuló*) elgyalogolt Pestről Kehidára, a higgadt bölcsnél keresendő megnyugvást: az egymás ellen fordult két hazafi, Széchenyi és Kossúth közt vajjon melyiknek van igaza?

A buzgó ifjunak jobb érzéke volt, mint a nemzetnek . . .

Még Vörösmarty és Petőfi fényének korában lépett a nemzet elé egy költő, készen — valmint a Jupiter fejéből kipattanó Minerva, nagy alkotással: Arany János.

De Vörösmarty csillogó költészete, Petőfi lángoló dalai túlragyogták őt . . .

Nem volt az ő korszakuk.

Vörösmarty diszessége, csillogása, Széchenyi fellépésének nagyszerűsége nem volt meg bennük. Mint a magánéletben, úgy lépnek fel a közügyek

*) Deőinszky, Kossúth rokona, 1849-ben kormánybiztos, újabban Deák-párti képviselő.

és a költészet terén is az igénytelen egyszerűség köntösében.

Széchenyi nyughatatlan tevékenységét, Vörösmarty kaleidoskop-szerű sokoldalúságát is hiába keresnők náluk; széles epikai nyugalom, a plasztika erős súlyegylene, a munkálkodás harmoniája, erejüknek biztos tömörítése jellemzi őket.

Kossúth és Petőfi szenvedélyének tüzetől, túlesapongó idealizmusától, kockáztató merészségétől távol maradnak; szívök melege nem olyan, mely az elmét elkábitja, hanem olyan, mely csak annál mélyebbé teszi az emberi dolgokba való mély belátásukat; a való biztos talaját nem hagyják el még akkor sem, ha az eszmék legmagasabb régióba emelkednek. Ők nem esnek a csillagok közelétől a sárba, és a mit építenek, az meg van építve, forduló fuvatag nem dönti fel.

Az ő korszakuk a kapkodó ösztönök, a szenvedélyes küzdelmek és a nehéz szenvedések utáni átszűrődés korszaka, a biztos kézzel való nagy alkotás korszaka volt, és az alkotó erő imponáló fölénye az, melylyel elődeik legfényesebb tulajdonait is elhomályosítják.

Nemzeti kinyomatban, tiszta magyarosságban határozottan felülmúlják Kossúthot és Petőfit. Deákot soha a koreszmék és a cosmopolitikai áramlatok végletei nem ragadták magyar érdekek kockáztatására, itthon sarkalt politikája mindig, soha sem a külföldön, soha sem vihette politikájának

consequentiaja oda, hogy idegennek árulta, kínálta volna Magyarországot, mint tevő Kossúth. Aranyban nem találjuk Beranger, Heine, Byron reminiscenciait, mint Petőfiben, ő tiszta magyar mindenütt. De magyarság tekintetében fölényük van még Széchenyi és Vörösmarty fölött is, mert műveltségük erősebben gyökerezik magyar talajban, mint emezeké: Deáké történelmünk, alkotmányunk múltjában, Aranyé a magyar népben és mondában.

De e mellett nem kevésbbé tudtak a kornak színvonalára emelkedni, és tanulni az idegen mesterektől is, mint elődeik. Sőt Deák több érzéket tanusíta a demofratia modern áramlata iránt, mint Széchenyi, bár annak végletei által soha el nem sodortatá magát, mint Kossúth; és Arany, valamint hogy általán eszmedúsabb Vörösmartynál, Petőfinél, a modern eszmeekörből is többet ölel fel, mint ezek, és különösen tisztúltabb e tekintetben, mint Petőfi; nincsen úgy kitéve a megkapó visszásságok és túlzások behatásának, a franczia dagály és dissonance kinövéseinek, mint ez.

Végre Deák és Arany a népben rejlő erőt nem kevésbbé ismerik és használják fel, mint Kossúth és Petőfi, de tisztábban és jobban tudják érvényesíteni; Deák egyedül a magyar népre és ennek erejére támaszkodott nagy művének keresztülvitelében, ehhez szabta ezeljait, nem vont egyebet politikai számításaiba, és ép ezért nem is

hagyta cserben számítása; Széchenyinél jobban ismerte a nép erejét s a népszerűség becsét is, de nem becsülte túl sem az egyiket, sem a másikat, mint Kossúth; kocka-játékra nem használta az elsőt, józan belátását és kötelességének érzetét nem áldozta fel a másiknak, a népet sem ámitotta soha. Volt bátorsága kimondani, hogy a hazáért kockáztathatunk mindent, csak a hazát nem, jóllehet előre látható volt, hogy e bátorságot gyávaságnak fogják bélyegezni Kossúth imádói, a kik hiszen nem imádhatták volna Kossúthot, ha nem tartották volna megengedhetőnek, kockára vetni a hazát.

Aranynál sehol sem találjuk a bizarrnak, a dagálynak, a világfájdalomnak, a cosmopolitaságnak azon elemeit, melyek Petőfit gyakran zökken-tek ki a népköltészet azon igaz hangjából, melyet különben oly benső közvetlenséggel tudott érvényesíteni; de nem találjuk nála a népiesnek pórias és közszerű elemeit sem. A népköltészet azért éri Aranyban legszebb diadalát, mivel a műköltészet egész tisztultságával a legmagasabb eszméket és szépségeket is úgy tudja előállítani, hogy a nép egyszerű elméjére és mesterkéletlen szívére is hathatnak.

Mielőtt összefoglalnók mindezeket, egy melleskes bár, de igen jellemző, mert a két nagy férfiú jellemével szorosan összefüggő vonást kell még kiemelniünk.

Vérig ostorozhatott Széchenyi satyrája; mutatkozott benne néha a barokk, a grimace is; Petőfiben szintén megvolt mind a kettő és ezen kívül jó adag a bohózatosból is; Kossúth hiven a próféta szerepéhez, melyet felvett, mindig cothurnuson járt és nem maradt utána még egy árva bonmot sem; Vörösmarty is kevésbé hajlott általán a komikumhoz. De mind a négyenél teljesen hiányzik az a magvas humor, mely csak a magas szellem emelkedett objectivitásának és a mély kedély zavartalan harmoniájának sajátja és sajátja nagy mértékben Deáknak és Aranynak is. De ugyanez emelkedett objectivitásról és zavartalan harmóniáról tanuskodik, hogy Deákban és Aranyban egyaránt nyoma sincs annak, a mit Széchenyiben, Vörösmartyban, Kossuthban és Petőfiben nem nevezhetünk másnak, mint komédiáskodásnak. Ide tartozik Széchenyinnél, hogy öltözetében mindig volt valami bizarr, és hogy nevezetesebb fellépéseivel ünnepi nagyszerű toilettet szeretett csinálni; ide, hogy valóságos torzképekkel kísérte néha ellenfeleinek beszédeit és azokat nem egyszer valósággal kifigurázta. Ide tartozik Vörösmartynál nem egy hamis hang, csinált pathosz, és általán az a virtuózszerűség, melyet igaz költői ihlet helyett nem egy műve mögött találunk; Kossúthnál a cothurnus, melyen örökké jár, az affectatio, melyet páthoszában és szónoki fogásaiban gyakran találhatni, maga az a fogás, hogy szinte görnyedezve,

megtört hangon, mintegy halálra sebezve kezdi szónoklatát, hogy annál könnyebben ragadja magával utóbb hallgatóságát lelkének és physikumának teljes erejével, és az a másik fogás, hogy a czéljaira nem hangolt hallgatóság nézeteinek eleintén kedvezni látszik, hogy azokat észrevétlenül vigye át szónoklatának csáberejével a homlokegyenest ellenkezőbe; és ide tartozik végre maga a paróka is. Petőfiben a komédiáskodás: a dagály, a bohózat, és maga külső megjelenése, mely később a torzonborz vadgeniek nemzedékét szülte. Ha Vetter altábornaggyal összevessz, mivel mint honvédtiszt nem akar nyakkendőt viselni, ki Vettert, ki Petőfit hibáztathatja tetszés szerint, de hogy Vetter mögött a katonai fegyelemnek a legkisebekre is kiterjedő fontossága és az a logika áll, hogy ha egyenruhát akarunk, akkor akarnunk kell a ruha egyenlőségét is, míg Petőfi mögött nem áll egyéb a komédiáskodásnál: az bizonyos.

Deák és Arany szellemének és kedélyének tiszta harmoniájával az effélék nem férnek meg, bennük mind ennek nyoma sincs.

És összefoglalva mindent, csakugyan valami magasztos harmonia az, a mi Deákot és Aranyt megkülönbözteti úgy a proteus Széchenytől és Vörösmartytól, mint Kossúthtól és Petőfőtől is, a kik legerősebbek akkor, ha felzavarnak és kavarnak, holott Deák és Arany legnagyobb ereje a megnyugtatóban, kiegyenlítésben és ki-

békítésben, a harmonicus alkotásban van. Az igaznak esodaereje ez, melynek fenséges szépsége versenyez Petőfi csapongó idealismusával Aranyban, s melynek elmétvilágosító hatalma tartósabban és mélyebben, ha mindjárt nem is oly zajosan tud hatni, mint Kossúth bódító csábereje.

Ime egyenkint és összesen azok a tényezők, melyeknek Deák és Arany nagy alkotásait köszönhetjük. Így teremté Arany epikai nagy költeményeit, melyekben az eszmékben és költészetben gazdag tartalom, az erejében és bájában megkapó formával, az uralkodó hős és a kidomborodó alapeszme a körülöttük zsibongó dús lélettel, a jellemek önmagukkal és a cselekménynyel művészi harmoniába olvadnak, minden sor egy eszmékben tömör kő, mely a másikat viszi; az egész oly művészi alkotás, melyből szerteszágázik a költészet melege és fénye.

És így tudta romjaiból Deák Ferencz újra felépíteni a magyar alkotmányt, de nem! — magát a magyar hazát; így tudta nemcsak helyreállítani, a mi össze volt roskadva, hanem tovább is építeni, betetőzni alkotmányunkat, megvédelmezni jövőre a fölötté el-el nyargaló fürgetegek ellen, pótolva a múltnak nehéz mulasztását: kiterjesztve az alkotmányosságnak addigelé csupán az országnak külön ügyeire terjedő hatályosságát az Ausztriával közös ügyekre is, és megszüntetve azon állapotot, melyben ezek évszázadokon át, az ország minden til-

takozása ellenére is, a nemzet hozzájárulása, az ország érdekeinek figyelembevétele nélkül, tetteleg absolutistice intéztettek, ki nem apadó forrását képezve az elkeseredett viszálykodásnak, végzetes összeütközéseknek. És így tudta a personális unió középkori, feudális alapjáról a kornak színvonálára, az érdekközösség alapjára emelni a Magyarországi és Ausztria közti közjogi viszonyt.

És vajjon: kik legyenek majdan egykor, ha őket is elveszítendettük, e nagyok utódai? kinek kezére jusson az ő örökük?

Higyjük szívünk legerősebb hitével, hogy a gondviselés áldó keze erősen tartandja őket még sokáig, mert hova kellene lemmünk különben: hallva máris politikában úgy, mint irodalomban bántó zaját a kicsinyes, hitvány szempontok, az önös érdekek, a hiú ambíciók, a factiók és cliquek embereinek, a kik éhesen lesik a perczet, hogy nekieshessenek a nehéz válságból alig kiemelkedett e szegény nemzetnek.

Oh Urunk, mi Istenünk! Mindenható te! Egy ezredévnek annyi nehéz viharja közt a ki te el nem tudtad hagyni a te magyar nemzetedet soha! Forró, buzgó fohászat küldi hozzád a magyar: engedjed meg, hogy az undor vásári zajból kiküzködhessék az erős férfi, a nagy örökre méltó, a ki igaz tettek által mutassa meg, hogy az ő zászlaja az, mely körül a nemzetnek seregleni kell!